

DERS KİTAPLARINDA İNSAN HAKLARI PROJESİ TAVSİYELER

GİRİŞ VE TANITIM

İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesinin istemi üzerine Tarih Vakfı'nın, Türkiye Bilimler Akademisi'nin şemsiyesi altında, Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın uzmanlığı, ve Avrupa Komisyonu ile Açık Toplum Enstitüsü'nün mali desteği ile 2002 yılından beri yürütmekte olduğu Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesinde varılan sonuçlar, ders kitapları ve eğitim ortamı konusunda Milli Eğitim Bakanlığı ve tüm eğitim camiasına yönelik tavsiyeler biçiminde aşağıda sunulmaktadır.

Projenin temel amaçları, ders kitapları ve eğitim programı ile ilişkili tüm aktörlerin (karar vericiler, eğitimciler, ders kitabı yazarları ve yayıncıları, veliler) ilgisini bu konuya çekmek; ders kitaplarının, insan hakları ve demokrasi kültürünün ana kriterleri çerçevesinde biçim, içerik ve pedagojik yöntemler açısından var olan durumunu saptamak; var olandan yola çıkarak olması gerekene ulaşmak konusunda uygulanabilir somut öneriler geliştirmek idi. 2001-2002 akademik yılında çok sayıda öğretim üyesi ve uzmanın bir araya gelerek oluşturduğu kriterler ışığında 287 gönüllü, her branştan toplam 190 ilk ve ortaöğretim ders kitabını tarayarak insan hakları açısından sorunlu öğeleri saptadılar. Bu tarama sonuçları, ve onlardan yola çıkarak geliştirilen eğitim sistemine ve onun içinde ders kitaplarına yönelik bakış açısı ve öneriler, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları; İnsan Haklarına Saygılı Ders Kitapları İçin; İnsan Haklarına Saygılı Bir Eğitim Ortamına Doğru* başlıkları altında kitaplaştırılmıştır. Kamuoyuna 9-10 Aralık 2003'te sunulan bu çalışmanın sonuçları, 16-18 Nisan 2004 tarihlerinde İnsan Hakları Eğitimi ve Ders Kitapları Araştırması başlıklı uluslararası sempozyumda tartışılmıştır. Ayrıca altı ilde 300 öğretmen ve 1200 öğrenciye uygulanan insan hakları tutumlarına ilişkin anketin sonuçlarını içeren kitap basım aşamasındadır.

Öğretmenlerin kendi pratiklerine ve eğitim ortamına sorgulayıcı biçimde yaklaşmalarını hedefleyen kitabın tanıtımı ve yaygınlaştırılması amacıyla beş ilde Eğitici Eğitimi Seminerleri verilmiştir. Bu duyarlılığın sürdürülebilirliğini ve bir sivil etkinlik alanına dönüşmesini sağlamak amacıyla beş ilde ders kitaplarında insan hakları konusunu izlemek üzere Çalışma Grupları oluşturulmuştur.

Proje, öğretmenler, öğrenciler, Talim Terbiye Kurulu üyeleri, ders kitabı yazarları, veliler ve akademisyenlerin bir araya gelerek, Ders Kitaplarında İnsan Hakları konusu bağlamında yeni İlköğretim Müfredatı'nı değerlendirdikleri Tüm Taraflar Toplantısı ile 14 Aralık 2004'te son bulmuştur.

Aşağıda sunulan değerlendirme ve tavsiyeler, çok geniş bir tartışma ve araştırma çabası içeren bu üç yıllık çalışmanın sonuçlarıdır.

TEMEL VARSAYIMLAR

Bilgi toplumuna geçilmesi, çoğulcu bir kültür anlayışının oluşturulması, barış kültürünün yerleştirilmesi ve demokratikleşme hedefleri ile, eğitim sistemimizin çağdaştırılması ve bu kapsamda eğitim malzemesinin insan haklarına uygun duruma getirilmesi arasında yakın bir bağlantı vardır. Aktif, sorumlu, katılımcı yurttaşların yetiştirilmesi eğitim sistemi ve ders kitaplarının bu amaca uyumlu hale getirilmesi ile sağlanabilir.

- Modern demokratik toplum, eleştirel düşünebilen, sorgulayan, çevresi ile somut gerçeklik ilişkileri ve neden-sonuç bağlantıları kurabilen yurttaşlardan oluşur.
- Bilim, teknoloji ve iletişim üzerine kurulu yaşam ve üretim biçimi de bu tür bireyleri gerektirmektedir.
- Didaktik bir eğitim anlayışı, bilgi toplumunun gerektirdiği donanımı sağlamakta yetersiz kalmaktadır.

Ders Kitaplarında İnsan Hakları araştırması, bu temel varsayımlardan yola çıkarak, geliştirdiği kriterler ışığında ders kitaplarını ve eğitim uygulamalarımızı, mercek altına almıştır. (Kriterlerin tamamı için bkz. B. Çotuksöken, A. Erzan, O. Silier, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları* (Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2004).

TAVSİYELER

Sunulan tavsiyeler, aşağıdaki alt başlıklar altında toplanmıştır. Tavsiyelere kısa açıklama ve gerekçeler eşlik etmektedirler.

A. Ders Kitaplarının İçerikleri

- i) Temel pedagojik yaklaşımlar
- ii) Müfredatta insan hakları eğitiminin bağlamı
- iii) Ders kitaplarının insan hakları eğitimi içeriği
- iv) Barış ve insan hakları

B. Müfredat Reformu

C. Okul Ortamı

D. İyi Eğitim Alma Hakkı

A. Ders Kitaplarının İçerikleri

- i) **Temel pedagojik yaklaşımlar**

Tavsiye (T) 1

Ders kitaplarında özellikle tarihsel ve toplumsal konular, bağlamlarından kopartılmadan, neden-sonuç ilişkileri kurulmasına olanak tanır bir biçimde sunulmalı, toplumun iç ve dış etkiler ve etkileşimlerle sürekli değişim ve dönüşüme açık olduğu kavratılmalıdır. Toplumlardan ezelden ebede değişmeyen, mutlak özellikleri olduğunu ve tarihin bu temelde açıklanabileceğini savunan özcü (essentialist) görüşler, bilimsel

irdeleme ve araştırmaya kapalı sistemler oluşturmaktadırlar. Bu nedenle, ders kitaplarında bu tür görüş ve açıklamalardan uzak durulmalıdır.

Özcü dünya görüşü, toplumsal ve tarihsel süreçleri yok sayıp, yurttaşların etkileşim ve katılımıyla dünyanın ve toplumun değişebileceğini yadsımakta, değişimi yozlaşma ve özünden uzaklaşma biçiminde sunmaktadır. Böylece özcülük, otoriter, içine kapalı, kendisi ve çevresi ile barışık olmayan, esneklikten ve uzlaşma becerisinden yoksun kişiliklerin oluşmasına da yol açmaktadır.

T2. Ders kitaplarında, "doğru düşüncelerin belletilmesi"ne dayanan didaktik bir eğitim anlayışından da, normatif önermelerin gerçekler olarak aktarılmasından da uzak durulmalıdır. Ahlaki, dini, duygusal, politik, ideolojik görüşler, temenniler, telkin ve değer yargılarıyla, nesnel, dışımızda bir objektif gerçekliğe sahip olan, gözlem ve deneye dayanan ifadeler birbirlerinden açık biçimde ayrılmalıdır. Çeşitli türden–dinsel ya da dinsel olmayan- inançların bilgi gibi aktarılmasından kaçınılmalıdır.

Din ve Ahlak dersi, dünyadaki farklı inanç sistemleri hakkında bilgi veren bir yapıya kavuşturulmalıdır.

T3. Ders kitaplarında aktarılması amaçlanan bilgi, öğrenci bakımından erişilebilir, temellendirilmiş ve sınanabilir olmalıdır. Bilgiler, öğrencinin dil becerisi, yaşının olanaklı kıldığı kavramsallaştırma ve kavrama düzeyine uygun biçimde, gözlemsel ya da mantıksal kaynakları açıkça ortaya konularak sunulmalı, gerekçe olarak bir yüksek "otorite"ye baş vurulmaktan kaçınılmalıdır.

ii) Müfredatta İnsan Hakları Eğitiminin Bağlamı

İnsan hakları eğitiminin temel hedefleri, yani, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmek, insanlar ve uluslar arasında demokrasiyi, toplumsal adaleti, dayanışmayı ve dostluğu geliştirmek, bireyleri aktif yurttaşlık doğrultusunda güçlendirmek ve evrensel insan hakları değerlerine dayalı bir barış kültürü oluşturmaktır.

Bunlar, sadece insan hakları ya da yurttaşlık derslerinde değil, tüm ders programında gözetilmesi gereken hedefler olmalıdır.

T4. Ders kitaplarında öğrenciye çoğulcu, çeşitliliği zenginlik olarak kavrayan bir toplum ve dünya modeli sunulmalıdır.

Çatışmaların dayatmacı olmayan, barışçı yöntemlerle çözümlenmesi ve tartışmaların tüm tarafları gözetilen, mutlak ikilemlere saplanıp kalmayan karşılıklı anlayış ve uzlaşma içinde yürütülebilmesi gerektiği düşüncesi benimsetilmelidir.

Bireylerin ve toplumsal grupların kendilerini başkalarının yerine koyabilmeleri, farklılıkların endişe verici, tehdit teşkil eden, olumsuz şeyler olarak algılanmaması, "hoşgörü" teriminin içerdiği örtülü bir hiyerarşi yerine, farklı, ama eşit biçimde barış ve

karşılıklı saygı içinde yaşayabilme terbiyesi, öğrenciye çağdaş değerler olarak aktarılmalıdır.

Aynı doğrultuda ders kitaplarında, insan hakları değerlerinin temelinde yatan öğeler olarak eşitlik adalet ve dayanışma duygularına yer verilmelidir.

T5. *Ders kitaplarında çağdaş bir toplum kurmaya yönelik yurttaşlık görevleri, katılımcı, dönüştürücü, yaratıcı - üretici bir çerçeve içinde ele alınmalıdır.*

Modern, demokratik ve katılımcı bir toplumda, vatani sevmenin tek yolu ve temel kıstası "vatan için ölme ve öldürme" olmamalıdır. Ölme ve öldürmenin yüceltilmesi ve barış kültürünün zedelenmesine yol açan bu tür indirgemeler yerine, ders kitaplarında, öğrencilere demokratik değerlere ve insan haklarına aktif olarak sahip çıkarak, katılımla kendi yaşamlarında ve çevrelerinde olumlu değişiklikler yapabilecekleri bilinci uyandırılmalıdır. İtaat değil eleştirel akıl, demokratik katılım vurgulanmalıdır.

iii) Ders Kitaplarının İnsan Hakları Eğitimi İçeriği

İnsan hakları ve özgürlüklerinin tanımları, uluslararası belgelerde de yer almaktadır. Ders kitaplarında aktarılan tanımlar ve yorumların bu temel belgelerle uygun olmalıdır.

Yurttaşlık eğitimi, hak ve özgürlükler olduğu kadar görev ve sorumluluklar üzerine kuruludur. Ancak yurttaşlık görev ve sorumluluklarının öne çıkartılarak, insan hakları ve özgürlüklerinin, ikincil ve bunlara tabi bir konuma düşürülmesi, insan hakları eğitiminin temel hedefleri ile çelişir. Kitaplarda ayrıca bazı görevlerin "haklar" olarak tanımlanması ve bu yolla bir kavram kargaşası yaratılmasına meydan verilmemelidir.

Yurttaş hakları, ancak devletin müsaade ettiği alan, konu ve çerçeve içinde geçerli, özü kısıtlanabilir haklar olarak ele alınmamalıdır. İnsan hakları, tarihsel bağlamından koparılmamalı, dünyada sürekli olarak geliştiği ve genişlediği öğrenciye anlatılmalıdır. Hak ve özgürlüklerle güvenlik ve istikrarın birbirinin karşıtı imiş gibi sunulmasından kaçınılmalıdır.

T7. *Ders kitaplarındaki din ve vicdan özgürlüğüne aykırı öğeler ayıklanmalı, laikliğin insan haklarıyla yakın ilişkisi kurulmalı, laiklik yalnızca "milli" gerekliliklerle açıklanan bir ihtiyaç değil evrensel değere sahip bir felsefi, politik kazanım olarak ele alınmalıdır.*

T8. *Ders kitaplarında cinsiyet, etnik, dinsel, kültürel kimlik, dil, siyasal görüş, ya da toplumsal sınıf açısından ayrımcılık yapan ya da böyle bir ayrımcılığı çağrıştıran ifadelere yer verilmemelidir.*

Kız çocuklarına ve kadınlara belirli toplumsal rollerin yakıştırılması ve bunun sürekli pekiştirilmesi anlamına gelecek ifade ve uygulamalar ders kitaplarından çıkartılmalıdır.

Bir dinsel, etnik, kültürel ve benzeri grupların tümüne yönelik karşıtlık ve düşmanlık doğuracak anlatımlardan uzak durulmalıdır.

Azınlık mensuplarına karşı ayrımcılığa neden olacak ifadelere yer verilmemelidir.

Yabancı düşmanlığının tüm biçimlerinden uzak durulmalıdır.

iv) Barış ve İnsan Hakları

Barış, insan haklarının eksiksiz yaşama geçirilebilmesi için olmazsa olmaz bir koşuldur. Bu nedenle, insan hakları eğitiminin barış eğitimi ile birlikte düşünülmesi zorunludur.

T9. Ders kitaplarında sadece “biz”e ait olduğu ima edilen “milli değerler” açık ya da üstü örtülü bir biçimde “öteki” toplum ve kültürler aleyhine yüceltilmemeli, “öteki”ler çeşitli biçimlerde aşağılanmamalı ve herhangi bir biçimde düşmanlıklar özendirilmemelidir.

İnsanlığın ortak kültür mirasına, farklı kültürlere saygı, merak ve ilgi aşulamaya çalışılmalıdır.

Türkiye dışındaki ülkelerin tarihlerine, coğrafyalarına, kültürlerine, başta komşu ülkeler ve Avrupa ülkeleri olmak üzere daha çok yer ayrılmalıdır.

Türkiye’ye ilişkin bilgiler, olanaklı olduğunca dünya ve Avrupa bağlamına oturtularak verilmeli, öğrencide yerel, ulusal, Avrupa’ya ilişkin ve dünyaya ilişkin aidiyetlerin dengeli ve uyumlu olarak gelişmesi sağlanmalıdır.

T10. Ders kitaplarında ulusal kimliğin bir sürekli tehdit algısı üzerinden kurulması, herhangi bir yolla ezelden ebede değişmeyen “dost” ve “düşman” tanımlarının ya da imalarının varlığı, barış kültürünün gelişmesine engeldir.

Yakın tarih, dünyada, Avrupa’da ve bulunduğumuz bölgedeki öteki ülkelerle ilişkide, ulusal çıkarlarımızı gözeten, eşitler arası bir müzakere ve uzlaşma anlayışı temelinde, barış içinde yaşama kararlılığını öğrencilere de aktaracak bir biçimde öğretilmelidir.

Türkiye’nin etrafının hep düşmanlarla sarılı bulunduğu ve yurttaşlarımızdan bir bölümünün “iç düşman” olduğu imasından tüm derslerde uzak durulmalıdır.

Öğrencinin çağdaş, uygar, çoğulcu bir dayanışma, “insanlık ailesinin eşit bir bireyi olma” bilincinin ve ancak böylesi bir bilince dayanan yurt sevgisinin toplumumuz için daha büyük bir güvence olduğunu kavramasına yardımcı olunmalıdır.

T11. Milli Güvenlik Dersinin bugünkü hali ile yukarıda belirtilen ilkelerle çelişmekte olan içeriği yeniden değerlendirilmelidir. “Yurtta barış, dünyada barış” ilkesini benimseyen, güvenliğin sağlanması için barışın korunması ve derinleştirilmesini hedefleyen Barış eğitiminin uygulamaya geçirilmesi öncelikle düşünülmelidir.

B. Müfredat Reformu

Ders kitapları ile, okul ortamı, diğer ders araç ve gereçleri Milli Eğitim Bakanlığı - okul müdürü – öğretmen – öğrenci ilişkisi, ders programları arasında sıkı bir bağlantı vardır; ders kitaplarıyla birlikte bu bütün iyileştirilmelidir.

T12. Ders kitaplarının çerçevesini çizen müfredat, yukarıda özetlenen eğitim anlayışı temel alınarak kısa, esnek bir yönlendirici metin olarak hazırlanmalıdır.

T13. Ders kitapları dışındaki ders araç ve gereçleri her kitaba paralel olarak hazırlanacak öğretmen kitapları da dahil, yukarıdaki eğitim felsefesi doğrultusunda üretilmelidir.

T14. Milli Eğitim Bakanlığı'nun eğitimciler ile ilişkisi, katılımcı, dinamik, yeniliklere açık bir ilişki olarak biçimlenmelidir. Öğretmenlere geniş mesleki gelişme olanakları sağlanmalıdır.

C. Okul Ortamı

T15. Okulun fiziksel ortamı, öğrencilerin kendilerini rahat ve dost bir çevrede hissedebileceği biçimde düzenlenmelidir. Okulda mutlaka çeşitli konularda deney ve gözlemlerin yapılabileceği laboratuvar bulunmalıdır.

Okul ortamı olabildiğince yenilikçi olmalı, öğrencilerin kendilerini ifade edebilme olanağı buldukları, çevreleriyle karşılıklı saygı ve güven ilişkileri geliştirebildikleri, sorumluluk aldıkları ve projeler gerçekleştirebildikleri bir biçimde tasarlanmalıdır.

T16. Öğrenci velileri ile öğretmenler ve okul idareleri arasındaki ilişki, biçimsel olmaktan çıkartılarak, velilerin öğretmenlerle yakın işbirliği içinde eğitimin uluslararası standartlara kavuşturulması için aktif katkıda bulunabilmelerine uygun hale getirilmelidir. Bunun için okul-aile birlikleri, okulun sadece öğrencilerin değil, velilerin de eğitildiği bir ortama dönüştürülmesine katkıda bulunmalıdır.

D. İyi Eğitim Alma Hakkına Saygı

T17. Ders kitaplarında insan hakları bakımından yukarıda özetlenen iyileştirmelere ek olarak, bu kitapların “iyi eğitim hakkı” ile çelişmemesi için, güncel olmayan bilgiler, kendi içinde çelişen anlatımlar, totolojik ifadeler, diğer bir deyişle bir şeyi kendisi ile tanımlamalar, yanlış tanım ve ifadeler, isabetsiz önermeler, tutarsız ya da ilgisiz bağlantılar, metinle ilişkisi kurulmamış görsel malzeme, ezberci soru ve testler, dersle ya da konuyla ilgisiz aidiyet – itaat simgeleri ayıklanmalıdır.

Kitapların bilgi içeriğinin nesnel doğruluğunu sağlamak için üniversite öğretim üyelerinden yararlanılmalıdır.

Ders kitapları iyi bir tasarımla ve özenle basılmalıdır. Tüm bu iyileştirilmelerin, temennilerin ötesine gidebilmesi için ders kitabı fiyatları üzerindeki narhın kaldırılması ve onun yerine kitap fiyatlarının makul ölçülerde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından desteklenmesi düşünülmelidir.

SOMUT KAZANIMLAR VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Bu proje süresi boyunca, genel olarak eğitimde ve özelinde ders kitaplarında insan hakları açısından önemli bazı gelişmeler olmuştur.

Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (17 Mart 2004 tarihli Resmi Gazete) ile, ders kitapları için

Madde 6, a- bendinde

"3) Temel insan haklarına aykırılık taşımaz. Cinsiyet, ırk, din, dil, renk, siyasî düşünce, felsefî inanç, mezhep ve benzeri ayrımcılık içermez."

kaydı getirilmiştir. Bu çok önemli adımı tamamlamak üzere, Yönetmelik ekindeki kitap değerlendirme formunda da insan hakları ölçütüne bir an evvel yer verilmesi gereklidir.

Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nin son düzeltmelerle 28 Ekim 2004'te Resmi Gazete'de yayınlanan halinde, 5. Madde'nin b bendi içinde İlköğretimin amaçları arasında "demokrasinin ilkelerine, insan hakları, çocuk hakları ve uluslararası sözleşmelere uygun olarak haklarını kullanma, başkalarının haklarına saygı duyma, görevini yapma ve sorumluluk yüklenebilen birey olma bilincini kazandırma"nın da yer alması olumlu bir gelişmedir.

Ağustos 2004 sonundan beri kamuoyuna ve eğitim camiasına açıklanmakta olan yeni İlköğretim Müfredatı çerçevesinde birçok olumlu değişikliğin yer aldığı görülmektedir. 14 Aralık 2004 tarihinde Ders Kitapları İnsan Hakları Projesi kapsamında düzenlenen sonuç toplantısında bu müfredat değişiklikleri de ele alınmıştır. (İlköğretim Müfredatı'nın Yenilenmesi ile İlgili TÜBA'nın Görüşü (<http://www.tuba.gov.tr>) adresinde bulunmaktadır). Bu değişikliklerin ışığında, yukarıdaki tavsiyelere ek olarak şu tavsiyelere de yer verilmesi kararlaştırılmıştır:

MÜFREDAT DEĞİŞİKLİĞİ İŞİĞİNDA EK TAVSİYELER

***Ekti.** Müfredat ve ona paralel olarak ders kitapları, öğretmen kitapları ve yardımcı eğitim araç ve gereçlerinin tasarlanması ve üretiminde eğitim alanının tüm taraflarının gerçek ve etkin katılımının sağlanması önemlidir.*

Ekt2. Eğitim reformunun istenilen hedefine varabilmesi için, öğretmenlerin meslek içi eğitimine çok daha büyük ölçüde kaynak ayrılması gerekecektir.

Ekt3. İnsan hakları eğitiminin sadece İnsan Hakları Dersi ile yapılamayacağı açıktır. İnsan hakları eğitiminin hedeflediği kazanımların, ders programının tüm uygulamalarında gözetilmesi çok yerinde olacaktır. Yine de, İnsan Hakları Dersi'nin, şu anda planlanmakta olduğu gibi müfredattan çıkartılması sakıncalıdır. İnsan hakları eğitiminin genel bağlamı yanında, içeriği de önemlidir. Bu dersin kaldırılması, bu açıdan büyük bir eksiklik doğuracaktır.

Ekt4. Öğretmen, veli ve diğer tüm ilgililer tarafından yeni müfredat çerçevesinde üretilen ders kitapları, öğretmen kitapları ve ek araç ve gerecin, geliştirilmiş olan insan hakları kriterleri açısından bu projede olduğu gibi yaygın bir biçimde gözden geçirilmesi, bu konuda kazanılmış bilincin sürdürülmesi için vazgeçilmez bir önem taşımaktadır.